

Makalenin Geliş Tarihi: 15.12.2020

1. Hakem Rapor Tarihi: 06.01.2021

2. Hakem Rapor Tarihi: 13.01.2021

Kabul Tarihi: 19.01.2021

OSMANLI YAHUDİLERİ BASININA (1850-1922) DAİR TÜRKÇE LİTERATÜR ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME (Araştırma Makalesi)

Fatma Gökçen ATUK (*)

Öz

Osmanlıda yazılı basın ilk örnekleri olan gazete ve dergiler, Osmanlı coğrafyasında yaşayan hemen her etnik ve dini topluluk tarafından birçok amaçla önemli bir iletişim görevi görmüştür. Bu nedenle Osmanlı tarihi alanında gazete ve dergiler özellikle de son yıllarda önemli bir bilgi edinme mecrası olarak kullanılmaktadır. Aynı durum Osmanlı Yahudileri çalışmaları tarihi için de geçerlidir. Osmanlı Yahudilerinin üretmiş olduğu yazılı basın örnekleri bu anlamda yalnız Yahudilerin değil, Osmanlı'nın özellikle de son yüzyılının anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Zira, 1492'deki büyük göçün ardından oldukça kalabalıklaşan Yahudi nüfusu, Osmanlıda özellikle de yönetsel ve ekonomik alanlarda önemli roller oynamış; Osmanlı, dünya Yahudileri için de önemli bir sosyal, ekonomik, dinsel ve kültürel merkez haline gelmiştir. Bu çalışmada, konu bu kadar önemli iken, Türkçe literatür bu yazılı basın ürünleri hakkında ne ölçüde bilgi üretmiştir; bu bilginin içeriği, çerçevesi, sınırları ve sınırlılıkları nelerdir; alanda ihtiyaç duyulan bilgi üretim süreçleri nelerdir gibi sorulara yanıtlar aranmıştır. Bu amaçla, Türkçe literatüre yansıdığı kadarıyla Osmanlı Yahudileri tarafından çıkarılmış olan gazete ve dergilere dair bilgiler karşılaştırmalı olarak derlenmiş, alandaki sorunlar ve eksiklikler tartışılmıştır. Türkçe literatürde Osmanlı Yahudileri tarihine dair birincil kaynaklardan yapılan çalışmaların, konunun önemine rağmen, oldukça az olduğu, literatürde var olan çoğu çalışmanın başka dillerden çeviriler olduğu, bunlar arasında da ihtilaflı bilgilerin var olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İletişim Bilimleri, Basın Tarihi, Osmanlı Yahudi Basını, Ladino, Raşi, Yidiş.

*) Arş. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, (e-posta: fatma.atuk@hbv.edu.tr). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6699-1554>

***A Comparative Study on the Turkish Literature of the Ottoman Jews Press
(1850-1922)***

Abstract

Newspapers and magazines, which are the first examples of the printed media in the Ottoman Empire, served as an important communication for many purposes by almost every ethnic and religious community living in the Ottoman geography. For this reason, newspapers and magazines have been used as an important information medium especially in recent years. The same is true for the history of the study of Ottoman Jews. Written press samples produced by the Ottoman Jews are of great importance in this sense not only for the Jews but also for the understanding of the Ottoman Empire, especially the last century. Cause, the Jewish population, which became quite crowded after the great immigration in 1492, played important roles in the Ottoman Empire, especially in administrative and economic areas; and also the Ottoman Empire has become an important social, economic, religious and cultural center for the Jews of the world. In this study, while the subject is so important, answers were sought to questions such as what extent has Turkish literature produced information about these print media products; what are the content, framework, limits and limitations of this information; what are the knowledge production processes needed in the field. For this purpose, the information about the newspapers and magazines published by the Ottoman Jews was comparatively compiled as reflected in the Turkish literature, and the problems and deficiencies in the field were discussed. In the Turkish literature, it has been observed that the studies made from the primary sources about the history of the Ottoman Jews are quite low despite the importance of the subject, that most of the studies in the literature are translations from other languages, and there is controversial information among them.

Keywords: *Communication Studies, History of Press, Ottoman Jewish Press, Ladino, Rashi, Yidish.*

1. Giriş

Osmanlı Yahudileri tarihi araştırmalarına kaynak olan Osmanlı Yahudileri yazılı basını ile ilgili Türkçe literatürde yer alan eserlerin içerik bakımından incelenmesi bu makalenin konusudur.

Yazılı basın, tarihi daha doğru anlamak ve yorumlamak açısından önemlidir. Zaman zaman yöneten-yönetilen ilişkilerinin, siyasal, ekonomik, toplumsal olay ve olguların resmi kayıtlara ve yazılı basına yansımaları arasında farklılıklar görülmektedir. Bu anlamdaki en güzel örneklerinden birini, Akyıldız (1998) tarih araştırmalarında kaynak sorunlarını tartıştığı çalışmasında şöyle paylaşmaktadır: Arşiv belgelerine göre, II. Abdülhamit fırıncıların tüm zam tekliflerine karşı çıkmakta, yetkililerden halkın ucuz ekmeğe yemesinin sağlanmasını istemektedir. Hükümet Sultan'ın emri ve İstanbul halkının tepkisinden ve sosyal bir huzursuzluk çıkmasından da çekinerek, ekmeğe maliyeti ile ekmeğe satış fiyat-

ları arasındaki fırıncıların aleyhine çıkan farkın, maliye hazinesinden fırıncılara tazminat olarak ödenmesine karar vermiştir. Böylece ekmeğin bu kararla devlet tarafından sübvans edilmeye başlandığı resmi kayıtlara geçmiştir. Ancak bunun gerçek hayata yansımaları yazılı basından görüldüğü üzere, aynı şekilde olmamıştır. Gazetelerde ekmeğin fiyatlarının sık sık zamlandığı görülmektedir. Bu örnek, bir olay ya da olgu hakkında sadece arşiv belgelerine dayanarak analiz yapmanın, tespitlerde bulunmanın yanlış sonuçlar doğurabileceğini, tarih çalışmalarında toplumsal gerçekliğin ortaya konulması bakımından yazılı basının ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, yazılı basın ürünlerinin tarih çalışmalarında kaynak olarak kullanımında dikkat edilmesi gereken noktalar da bulunmaktadır. Bunlardan ilki, dönemin haberleşme koşulları düşünülerek yanlış haber riskinin hep göz önünde bulundurulmasıdır. İkincisi özellikle belli dönemlerde yoğunlaşan sansürdür. Sansürün her zaman açık bir şekilde uygulanan yayım yasağı şeklinde olmadığını, örneğin otosansür nedeniyle bazı olayların kamuoyuna ancak belli bir oranda yansıtılabildiğini de unutmamak gerekir. Buna örnek olarak Akyıldız (1998), 31 Ekim 1855 tarihli *Vakıfların Ferağ ve İntikali Hakkındaki Nizamname*'nin Müslümanların tasarrufundaki vakıf gayrimenkullerin gayrimüslimlerin tasarrufuna geçmesini önlemeye yönelik maddelerine dair düzenlemelerin, Tanzimat hükümlerine aykırı olması ve gayrimüslim tebaanın tepkisini çekebileceği endişesi nedeni ile basında geçiştirilmiş olduğunu belirtir. Akyıldız'ın belirttiğine göre, *Takvim-i Vekayi*'de (1856) Nizamname'nin ne asıl metni, ne de düzeltilmiş maddelerinden bahsedilmekte, konu kısa bir gazete haberi şeklinde geçiştirilmektedir. Tüm bunlar dikkate alındığında, tarih çalışmalarında arşiv belgeleri ve gazete, dergi gibi basın ürünlerinin mümkün olduğunca birbirini tamamlar, sorgular ve birbirinin doğruluğunu denetler şekilde kullanılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Yazılı basının bir diğer işlevi, “modern” denilen sanayileşme ve kapitalizm toplumlarının siyasi ve sosyo-kültürel yapıları ile gelişmelerinin analizinin gazeteler ve dergiler yardımıyla yapılabilmesidir. Aynı şekilde Osmanlı modernleşmesinin önemli bir faktörü ve taşıyıcısı olan yazılı basın, son dönem Osmanlı toplumu ile Cumhuriyet Türkiye'sindeki düşünce tarihini ve sosyo-kültürel tarihi anlamak açısından önemli bir tarihsel materyaldir. Nitekim, Osmanlı'nın son dönemlerine ve cumhuriyetin kuruluşuna damgasını vuran siyasal ve sosyal tartışmalar ve gelişmelerin en önemli taşıyıcısı basın olmuştur. İstanbul'da ilk gazetenin yayımlandığı 1795'ten cumhuriyet dönemine kadar Türkçe dışında yirmi iki dilde, toplam 2046 gazete ve derginin yayımlanmış olduğu düşünüldüğünde (Ebuzziya, 1985), imparatorluğun son dönemlerinde olup bitenleri Türk tebaasının yanı sıra diğer tüm unsurlarının gözünden görebilmek ve analiz edebilmek açısından da basının ne denli önemli bir potansiyel taşıdığı takdir edilebilir.

Gazete ekonomik, siyasi, toplumsal ve kültürel bakımlardan işlevsel bir haberleşme aracıdır. İlk gazeteler ticari ve diplomatik anlamda değerli bilgi ve haberin, ilgililer arasında dağıtım ve paylaşımı gereksinimi ile ticari kapitalizmin doğduğu Avrupa'da, “okuma, yazmayı bilen, geleceğini ve servetini etkileyebilecek her türlü haberi arayan bir halk” (Alemdar, 1981,s.84) içinde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla gazetenin ortaya çıkışı, Koloğlu'nun (1992a) da belirttiği gibi, bir rastlantı değil, gereksinimlerin karşılanması

açısından bir zorunluluktur. Ancak Türkiye’de gazete aynı ekonomik ve toplumsal dinamiklerin doğal bir sonucu olarak, ülkenin kendi şartları ve gerekliliklerinden değil; ülke içerisinde ve dışarısında koşullandırmalarla ortaya çıkmış; ticari kapitalizmin henüz gelişmediği, halkının büyük çoğunluğunun okuma yazma dahi bilmediği Osmanlı topraklarına “yabancı çıkarların yayın organı olarak” (Eraslan, 2007,s.16), azınlıklar tarafından getirilmiştir. Dolayısıyla, Osmanlı topraklarında yabancı çıkarlarının savunulması amacıyla geliştirilmiş, giderek artan yabancı dilde yayınlar bir yandan Osmanlı üzerinde varlığını güçlendiren Batılıların sözcüsü olurken, diğer yandan imparatorlukta yaşayan farklı dini ve etnik grupların sesini yansıtmıştır. Sözü edilen bu yabancı dildeki yayınların Osmanlıda milliyetçilik akımlarının yayılmasında ve imparatorluğun parçalanmasında büyük rol oynadığı da bilinmektedir (Koloğlu, 1992).

Yazılı basının tarihsel bilgi birikimine katkısı bakımından önemi bu denli büyük iken, Osmanlı Yahudilerinin çıkarmış olduğu gazete ve dergilere dair çalışmaların da konunun önemine paralel olarak hem nicelik hem de içerik anlamında yoğun olması beklenir. Bu bağlamda Osmanlıda Yahudi yazılı basımına dair Türkçe literatürde yer alan eserlerin analiz edilmesi, içerikleri bakımından birbirleriyle karşılaştırılması, bilgilerin farklılık ve benzerliklerinin ortaya konması gerekmektedir. Böyle bir çalışmanın, Osmanlı Yahudileri tarihi araştırmalarında kullanılabilir kaynaklardan biri olarak yazılı basın ile ilgili fikir vermesi, sahanın bilinenleri ve bilinmeyenleri ile işlenmiş ve işlenmemiş alanlarını, gerekliliklerini ve hatta engellerini göstermesi bakımından yardımcı olacağı düşünülmektedir.

2. Araştırma Etiği

Bu çalışma bilimsel çalışma esaslarına uygun olarak ve bilimsel yayın ilkeleri ve evrensel etik değerleri göz önünde tutarak hazırlanmıştır. Verilerin elde edilmesi, yorumlanması ve değerlendirilmesi süreçlerinde bilimsel yöntemler kullanılmıştır. Çalışmada yararlanılan ya da adı geçen eserler için bilimsel atıf kurallarına uygun olarak kaynak gösterilmiştir. Araştırma sonuçları objektif, bilimsel değerler çerçevesinde raporlanıp sunulmuştur.

3. Türkçe Literatürde Osmanlı Yahudi Basım

Gazete ve dergi gibi basılı ürünlerin ortaya çıkışında ilk adım matbaadır. Osmanlıda Yahudiler pek çok konuda olduğu gibi, bu konuda da öncü olmuşlardır. Osmanlı topraklarına ilk matbaanın 1492’de büyük göçle gelen Yahudiler tarafından getirilip kurulduğu bilgisi, çoğunlukla Osmanlı Yahudilerinin büyük tarihçi ve gazetecisi Avram Galanti’nin eserlerinden alıntılanmış ve genel kabul görmüş bir bilgidir (İnuğur, 1982; Benbaneste, 1998; Jeltyakov, 1979; Topuz, 2013; Lewis, 2011). Galanti (1947) Yahudilerin 1494’te İstanbul’da herkesten önce matbaa kurduklarını söyler ve Belon’un belirttiğine göre de bu matbaada İbranice eserler yanında İspanyolca, İtalyanca, Yunanca ve Almanca eser-

ler bastıklarını aktarır. İstanbul'da bu ilk matbaayı 1493'te Gerson adında bir hahamın kurduğu ve 1530'a kadar çalıştığı, daha sonra da oğulları Nahmias kardeşlerin bu işi devam ettirdiği, bu matbaada İbranice bir tefsir (yorum), Tevrat (1493) ve İbranice bir dilbilgisi kitabı (1495) basılmış olduğu da bilinmektedir (Topuz, 2003).

Veinstein (1999) de 1512'de, İstanbul'dan hemen sonra ilk matbaaların Selanik'te ortaya çıktığını belirtir. Bunun yanında Bernard Lewis, 1551'de Osmanlı topraklarını ziyaret eden Nicolas de Nicolay'ın İspanya ve Portekiz'den gelen Yahudilerin Osmanlı'ya matbaayı getirdiklerini söylediğini anlatır: "... Benzer şekilde, onlardan önce bu topraklarda görülmeyen matbaayı da kurdular; matbaa harflerini kullanarak Yunanca, Latince, İtalyanca, İspanyolca ve ana dilleri olan İbraniceden pek çok kitabı gün yüzüne çıkardılar. Ancak ne Türkçe ne de Arapça baskı yapmalarına izin verilmedi" (2011, s.60). Öte yandan Şapolyo (1971), üzerinde 1490 İstanbul yazılı bir İbrani tarihi kitabından yola çıkarak, ilk Yahudi matbaasının İstanbul'da 1490'da kurulduğunu, ayrıca Yahudilerin 1510'da Selanik'te, 1554'te Edirne'de, 1605'te Şam'da ve 1646'da da İzmir'de de matbaalar kurduğunu belirtmektedir.

Nahmias kardeşlerin yanı sıra özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda Yahudi matbaacılar Osmanlı topraklarında yaklaşık olarak otuz kadar matbaa kurdu. Topuz (2013) bu ilk matbaadan sonra Yahudilerin kurduğu matbaaların sayısının İstanbul'da 19, Selanik, Halep, Edirne, Şam ve İzmir'de de 30'a yükseldiğini, Yahudilerin kurduğu bu matbaalarda İbraniceden başka İspanyolca, Latince ve Rumca kitapların yanı sıra bir de İbranice-Türkçe sözlük basıldığını söyler.

İnuğur'un (1982) Rum tarihçi Mistakidis Efendi'nin *Hükümet-i Osmaniye Tarafından İlk Tesis Olunan Matbaa* adlı makalesinden alıntıladığına göre, II. Beyazıd baskı işlerinin ülkeye girmesini yasakladığı ve aksi şekilde davrananların ölüm cezasına çarptırılacağını ferman ettiği için, O'nun zamanında Yahudiler baskı işlerini gizlice yürütmüşlerdir. Bu yasak ancak III. Ahmed zamanında Nevşehirli İbrahim Paşa'nın gayretleriyle kaldırılmıştır.

Meral (2016), Yahudilerin matbaacılık için "kutsal iş" ifadesini kullandıklarını belirtir; nitekim matbaa, Tevrat başta olmak üzere dini eserler aracılığıyla dini bilginin yayılmasının yanı sıra, gramer kitapları gibi din dışı alanlardaki eserlerle de dünyaya dair ilmin yayılmasına hizmet etmektedir.

Osmanlı Yahudilerinin gazete ve dergi yayıncılığı faaliyetleri ise, matbaacılık faaliyetlerinden çok sonraya, 19. yüzyıla rastlar. Bu gecikme çoğunlukla *sahte mesih olayı*¹

1) Sahte Mesih Olayı: Sabetay Sevi 1626'da İzmir'de doğmuş, küçük yaşlarından itibaren din eğitimi almış, on sekiz yaşında haham olmuş bir Osmanlı Yahudisi'dir. Sevi, haham olduktan sonra mistisizm ile ilgilenmeye başlamış, 1648'de kendisini Yahudilerin yüzyıllardır bekledikleri Mesih olarak ilan etmiştir. Bunun üzerine Sevi İzmir'den kovulmuş, başka şehirlerle göçleri ve ziyaretleri çevresini ve ününü genişletmiş, Mesih'i bekleyen hem Yahudi hem de Hıristiyanlar içerisinde çeşitli tepkilere sebep olmuş, 1666'da Osmanlı sarayına şikâyet edilen Sevi İstanbul'a çağırılarak sorgulanıp hapsedilmiş, sonra canının bağışlanabilmesi için İslam'ı kabul etmesi şart koşulmuştur. Sevi bunun

nedeniyle Osmanlı coğrafyasında yaşayan Yahudilerin dış dünya ile ilişkilerini kesmeleri, uzun süreli bir dini taassup dönemi yaşamaları ile açıklanır. 19. ve 20. yüzyıllar ise hemen bütün araştırmacılar tarafından Yahudi kültürünün *altın çağı* olarak nitelendirilmektedir. Birçok diğer Osmanlı etnik ve dini unsuru gibi Yahudiler de zamanın şartlarından kendi koşulları gereğince etkilendiler (Atuk, 2018) ve bu etkileşim onlar için yoğun bir kültürel üretim ve birikim sürecini başlattı. Başta Ladino² olmak üzere, Yahudiler Osmanlı coğrafyası dâhilinde kullandıkları her dilde yazınsal ürünler verdiler. Bu ürünlerin en önemli taşıyıcı mecrası ise süreli yayımlar oldu. Osmanlı Yahudileri İstanbul, Selanik, Sofya, İzmir, Mısır, Filistin ve Romanya'da gazeteler ve dergiler yayımlandı. Bunlar yazı dizisi halinde basılan aşk romanları, şiirler, öyküler ve fikir yazılarıyla doludur. Aynı yoğunlukta olmasa da gazeteleri, dergileri birçok farklı konudaki kitaplar takip ediyordu.

Besalel (1999) Osmanlı döneminde Yahudiler tarafından çıkarılan gazetelerin sayısının yüzü geçtiğini, Ebüzziya (1985) ise sadece Ladino olarak 102 gazete çıkarttıklarını, bunların 86'sının Osmanlı döneminde, 16'sının ise 1923'ten sonra yayımlandığını söyler. Shaw (2008) ise, bu gazetelerin yalnızca üçte ikisinin Selanik, İstanbul, Sofya ve İzmir'de neşredildiğini belirtmektedir. Fransa'da yayımlanan *Annuaire des Deux Mondes* adlı gazetenin 1850 tarihli bir sayısında belirtildiğine göre (Aktaran: İnuğur, 1982), İstanbul'da 5 Fransızca, 4 İtalyanca, 1 Rumca, 1 Ermenice; İzmir'de 2 Fransızca, 1 Rumca, 1 Ermenice gazete yayımlanırken; Osmanlı'da basın hayatının ilk dönemleri olan bu dönemde, yine İzmir'de sadece 1 "Musevi dilinde" gazete yayımlanmaktaydı.

Görüldüğü gibi araştırmacılar Osmanlı Yahudilerinin yayımlamış oldukları gazete ve dergiler hakkında kesin sayılar verememektedir. Gazete ve dergi arşivlerinin dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış olması ve bazılarının da tamamen yok olması, böylesi bir kesin bilgiye ulaşmayı oldukça zorlaştırmaktadır.

Osmanlı Yahudilerinin çıkarmış olduğu gazeteler kolaylık sağlamak adına şehirlere göre tasnif edilirse, ilk sırada yalnız Yahudilerin değil tüm Osmanlı basınının en önemli merkezi olan İstanbul yer alır. İstanbul'da basılan ilk Yahudi gazetesinin 1853'te Leon de Hayyim Kastro tarafından Ladino dilinde yayımlanan *La Luz de Israel*, daha bilinen adıyla *Or Israel* olduğu bilinmektedir. Bu gazete, Kırım Savaşı hakkında verdiği detaylı haberler sayesinde ilk başarısını elde etmiştir (Shaw, 2008).

üzerine Müslüman olmayı tercih etmiş, adı Aziz Mehmet Efendi olarak değiştirilmiş ve sarayda uzun süren bir İslam eğitimine tabi tutulmuştur. Bundan sonra takipçilerinin bir kısmı da Müslüman olarak bugün "Sabetaycılar" denen cemaati oluşturmuştur. Sevi'nin dünyanın çeşitli yerlerinde takipçileri olduğu bilinmekle beraber, cemaatin çoğunluğu Selanik'te toplanmış, 1924'teki mübadele sırasında, Türkiye'ye göç ettirilmişlerdir. Detaylı bilgi için bk. Şişman, C. (2016). *Suskunluğun yükü: Sabatay Sevi ve Osmanlı Türk dönemlerinin evrimi*. (2. Basım). İstanbul: Doğan Kitap.

- 2) Ladino: Judeo-Spanish, Judesmo, Sefardi gibi isimlerle de anılmaktadır. İspanyolcanın oldukça eski bir formu ile İbranice, Aramca, Arapça, Türkçe, İtalyanca, Bulgarca ve Fransızca gibi birçok başka dillerden kelimelerin karıştığı bir dil. İspanya'da yaşayan Yahudiler tarafından kullanılmış, 1492'de İspanya'dan Osmanlı topraklarına göçen Yahudiler tarafından bu topraklara taşınmış ve buradaki Sefarad kültürünün kökenini oluşturmuştur. Encyclopedia Britanica, <https://www.britannica.com/topic/Ladino-language> adresinden 04. 06. 2020 tarihinde alınmıştır.

Ezekiel Gabay tarafından Fransızca olarak yayımlanan *Journal Israelite* adlı gazetesinin yayım hayatına başladığı tarihi en net olarak Güleriyüz (2015) 17 Aralık 1860 şeklinde verirken, Benbanaste (1998) gazetesinin yayım dönemini 1860-1866 olarak vermektedir. Shaw (2008,s.283) ise 1841-1860 yılları arasında yayımlanan *Journal Israelite* adlı bir gazeteyi “İstanbul’da basılan ilk Yahudi gazetesi” olarak nitelemektedir. Shaw aynı eserinde yine Ezekiel Gabay tarafından 1860’tan 1871’e kadar, önce haftalık, daha sonra üç haftada bir yayımlanan *El Jurnal Israelit* adlı bir başka gazeteden söz etmektedir ki, bu bilgiler bu ikisinin aslında aynı gazete olup, yayımına bir sebeple ara verilip, daha sonra küçük bir isim değişikliği ile tekrar çıkartılmaya başladığı fikrini vermektedir. Galante, diğer çoğu gazetesinin kısa süreli olması sebebiyle, köklü Yahudi gazeteciliğinin *Journal Israelite* ile başladığını söyler (Galante’den Aktaran: Benbanaste, 1998). Kemal Salih Sel’in (1973) belirttiğine göre, Türk basınında “masonluk” konusuna ilk defa yer veren, Ezekiel (Yezeckhel) Gabay olmuş, bu yazı bir hayli yankılar uyandırmıştır. Gabay aşırı tutuculuğa karşı bir direniş ortaya koymuş, sonunda görev ve memuriyetinden alınmış, buna rağmen tutucu çevreler Alyans okullarının ve dolayısıyla köklü Fransız kültürünün Yahudi toplumunda gündend güne yayılmasına engel olamamıştır (Benbanaste, 1998).

Önceleri İshak Hayim Carmona, daha sonra ise sırasıyla Mercado Fresco, Jak Şaki, Sami Alkabez, Moise Dalmedico ve son olarak da David Fresco’nun editörlüğünü yaptığı *El Tiempo* kesintisiz olarak 58 yıl yayımlanmış, Türk-Yahudi basınının *Şalom* dışında en uzun ömürlü gazetesi olmuştur (Güleriyüz, 2015). Haftada üç kez çıkan gazetesinin kimliğinin oluşmasında öyle görünüyor ki başyazarı David Fresco’nun büyük etkisi vardır. Fresco modernleşmeci fikirleriyle özellikle de hahambaşılığın başını çektiğini düşündüğü dini bağnazlığa karşı mücadele etmiş ve hem hahambaşılığın hem de Osmanlı-Yahudi toplumunun tutucu kesimlerinin tepkisini çekmiştir. Gazete, Ladino halk hikâyeleri ile popüler dil kullanılarak anlatılan hikâyeleri bir araya getirmiş, Türkçe, İbranice, Yunanca ve Fransızca kelimeleri hep birlikte kullanarak popüler bir dil üretmiştir (Benbanaste: 1998). Bununla birlikte özellikle de Fresco’nun Osmanlı Yahudileri için Türkçeye büyük önem verdiği, Yahudi okullarında eğitim dilinin Türkçe olması gerektiğini şiddetle savunduğu, gazetesinin bu anlamda önemli bir propaganda yürüttüğü bilinmektedir (Rodrigue, 1997).

İstanbul’da Ladino olarak yayımlanan diğer gazeteler arasında; ilk olarak 1855-1858 yılları arasında Moşe Pesah tarafından, daha sonra tekrar 1885-1889 yılları arasında İzak Karmona tarafından aylık olarak yayımlanan *El Manadero*³; 1867’de Moise Elie tarafından yayımlanmaya başlayan *Sefat (Sefath) Emet* diğer adıyla *El Luzero*; Marko Mayorkas, David Fresco ve Moise Dalmedico’nun 1871-1890 yılları arasında yayımladığı *El Nasiona*⁴, 1871-1875 yılları arasında Behor Molho tarafından ayda iki kez yayım-

3) Güleriyüz (2015), gazetesinin ilk sayısının 22 Aralık 1854’te yayımlandığını, gazetesinin ancak üç yıl yayımlanıp kapandığını, daha sonra 1885’te tekrar yayımlanmaya başlayıp hatta eski koleksiyonlarının tekrar basıldığını ancak yine kısa sürede kapandığını belirtmektedir.

4) Benbanaste (1998) ve Güleriyüz (2015) *El Nasiona*’ın, *Jurnal Israelit*’in devamı olduğunu belirtmektedirler. Güleriyüz’ün (2015) belirttiğine göre, bir yıl sonra adı *El Telgraf*, 1878’de de *El Telegrafo*

lanan *El Progreso* (Güleryüz, 2015), 1908-1909 yılları arasında Victor Levi ve David Elnecave'nin editörlüğünde haftada üç defa yayımlanan *La Patria*, 1908 ile 1910 arasında Victor Levi tarafından haftalık olarak yayımlanan ve 1911'de adı *El Correo*⁵ olarak değiştirilen *La Boz* ve 1909'da yayımlanmaya başlayan ve kısa sürede kapanan *El Relampago*⁶ bulunmaktadır.

Hayim Mitrani ve Nissim Behar tarafından haftalık olarak çıkarılmaya başlayan *El Burlon* (*El Bourlon*) “edebi-mizahi” bir gazete idi. Gazetenin yayıma başladığı tarihi Benbanaste (1998) 15 Ocak 1909 olarak verirken, Güleryüz (2015, s.73) 11 Aralık 1908 şeklinde vermektedir. Güleryüz'ün aynı yerde belirttiği üzere gazete, cemaat konularını alaycı bir dille ele almakta, cemaatin iç sorunlarını mizahi bir üslupla eleştirmektedir.

Elia Carmona'nın 21 Nisan 1909'dan 29 Mayıs 1931'e kadar yayımladığı mizah ve folklor gazetesi⁷ *El-Djugeton* (Cugueton) “bu gazete her hafta, yayıncısının keyfinin geldiği gün yayınlanır”, “her şeye karışan ve karışacak olan mizahi gazete” gibi mizahi alt başlıklarla haftalık olarak yayımlanmıştır (Güleryüz, 2015,s.74). Gazete, hicvettiği Hahambaşı Hayim Nahum'un başvurusu üzerine hükümet tarafından 1914 yılında kısa bir süreliğine kapatılmıştır (Güleryüz, 2015; Shaw, 2008).

Bunlardan başka Shaw, David Elnecave'nin editörlüğünü yaptığı Siyonist haftalık yayının organı *El Judio*'nun, ilk olarak İstanbul'da yayımlandığını, ne zaman yayıma başladığı bilinmemekle birlikte, Varna ve Sofya'da 1931'e kadar yayımlanmaya devam ettiğini belirtmektedir.

1909 yılında Leon Aruete tarafından haftalık olarak çıkarıldığı bilinen *El Çuflete* ve 25 Mart 1910'da Victor Levi tarafından haftalık olarak yayımlanmaya başladığı bilinen *El Grasiozo* adlı gazeteler de yine mizah yoluyla cemaatin sorunlarını eleştirmişlerdir.

Osmanlı Yahudi basınının en çok ürün verdiği ikinci dil Fransızca'dır. İstanbul'da Fransızca olarak yayımlanan gazetelerin en önemlilerinden biri, Sami Hochberg'in

olarak değişmiştir; “nitekim, El Telegrafo'nun başlığında kuruluş tarihi olarak El Jurnal Israelit'in yayına girdiği 1860 yılı belirtiliyordu”. Yine aynı yerde belirtildiği üzere, kendini “siyasi, edebi, milli gazete” olarak tanıtan gazete haftada üç kez yayımlanmaktaydı. Güleryüz gazeteyle ilgili olarak, Osmanlı arşivlerinde mevcut gümrükleme ve nakliye izin belgelerinden, İsak Gabay'ın 1902-1905 yılları arasında yeni matbaa makineleri ve Hamburg'dan hurufat ithal ederek gazetenin tesislerini yenilediğinin anlaşıldığını da belirtmektedir. Benbanaste (1998) de El Telegraf'ın yayım aralığını 1872-1930 olarak vermektedir.

- 5) Benbanaste (1998) “El Korreo”nun haftada üç defa yayımlandığını belirtmektedir.
- 6) Güleryüz (2015), *La Patria* ve *El Relampago*'nun “yerel cemaat haber ve yorumları ağırlıklı gazeteler” olduklarını belirtmektedir. Shaw (2008) *El Relampago*'nun siyasetle yakından ilgilendiğini, Hayim Nahum Efendi'nin hahambaşılığa gelmesi sürecini desteklediğini ancak hemen ardından Hayim Nahum Efendi'nin “zorba yöntemlerini” ciddi bir şekilde eleştirdiğini anlatmaktadır. Shaw devamında, bu gazetenin Yahudi İspanyolcası (Ladino) ve geleneklerini, popüler dil ve kültürle harmanlaması açısından önemli bir işlev gördüğünü belirtmektedir.
- 7) Benbanaste (1998) ve Güleryüz'ün (2015) “gazete” olarak sınıfladığı bu yayımı, Shaw (2008) “dergi” olarak anmaktadır.

gündelik olarak yayımladığı *Le Jeune Turc*'dür. Groc ve Çağlar "1795'ten Günümüze Türkiye'de Fransız Basını" adlı çalışmalarında bu gazeteyi Avram Benaroya'nın gazeteciliğe başladığı gazete olarak verirler (Aktaran: Bali, 2009). Gazetenin yayım tarihini Groc ve Çağlar (Groc ve Çağlar'dan Aktaran: Bali, 2009) ve Güteryüz (2015) 1909-1915 olarak verirken, Shaw (2008) ve Benbanaste (1998) 25 Temmuz 1908-1918 olarak vermektedir. Koloğlu (1992b) "Celal Nuri'nin Jeune Turc Gazetesi ve Siyonist Bağı" adlı makalesinde Siyonist olduğu ileri sürülen gazete ile ilgili detaylı bilgi vermekte ve gazetenin Siyonist olmayıp yalnızca Yahudilerin haklarını savunan bir yayım organı olduğunu tespit etmektedir.

Albert Karasu, Anjel Karasu, Albert Benaroya, Lea Zolotarevsky gibi isimlerin 1917'de günlük olarak yayımlamaya başladığı ve 1971'e kadar devam eden *Journal d'Orient*, "İstanbul'daki yabancılar için uzun süre önemli bir haber kaynağı olmuşsa da, baskı haber tekniği bakımından çok geri kaldığı için okuyucusunu yitirmiş ve kapanmıştır" (Topuz, 2013, s.39).

İstanbul'da Fransızca yayımlanan diğer gazeteler; 1908'de Lucien Sciuto'nun yayımlamaya başladığı ve daha sonra 1922'ye kadar Kahire'de yayımlamaya devam eden haftalık *L'Aurore* ve Jak Loria tarafından 1919'dan 1922'ye kadar yayımlanan haftalık *La Nasion*'dur.

Son olarak Raşi⁸ alfabesiyle Türkçe olarak basılan beş gazete bilinmektedir: Bunlardan ilki 1867'de yayımlanmaya başlayan *Şarkiye*, ikincisi 1872'de çıkarılmaya başlayan *Zaman*, bir diğeri 1876'da Jozef Niego tarafından yayımlanmaya başlayan *Ceride-i Tercüme*⁹, Avram Leon ve Avram İbrahim Naon tarafından 1899'da, hem Yahudi İspanyolcası hem de Türkçe olarak haftada iki kez olmak üzere neşrine başlanan *Ceride-i Lisan* ve sonuncusu ise İzmir Milletvekili Nissim Masliyah tarafından 1908-1909 yılları arasında günlük olarak çıkarılan *İttihad*¹⁰ adlı gazetelerdir. Bunlardan *Ceride-i Lisan*, "Yahudiler arasında Türkçeyi yaşayan bir dil haline getirmek" (Shaw, 2008, s.285) şeklinde açıkladığı amacıyla Avram Galanti ve yandaşlarından büyük destek almış fakat tüm çabalara rağmen kısıtlı bir başarı elde etmiştir.

8) Raşi: İbranice din kitaplarındaki kutsal olmayan metinlerin ya da kutsal metinlerin hahamlarca yapılan yorumlarını yazmakta kullanılan İbrani harfleridir. https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/3715921/jewish/What-Is-Rashi-Script-and-Where-Did-It-Come-From.htm

9) Güteryüz (2015), Nesim Niego (diğer adıyla Nesim Davud) tarafından haftalık olarak yayımlanan gazetenin Yahudiler arasında Türkçe'nin yaygınlaştırılması hareketine paralel olarak yayım hayatına başladığını belirtmektedir.

10) Bu gazete, Sara Sernikli tarafından hazırlanan doktora tezinde, yayımcısı Nissim Masliyah'ın ittihatçı kimliği bağlamında incelenmiştir. Bk. Sernikli, S. (2003). Partizipation sefardischer intellektueller in presse und politik zur zeit der ersten legislaturperiode der 11. konstitution des osmanischen reiches (1908-1912) unter besonderer bertücksichtigung der osmanischen tageszeitung ittihad und ihrem herausgeber nissim masliah. Hamburg. Bir diğer çalışmada ise, gazetenin içeriği modernleşme ve Osmanlı Yahudileri bağlamında incelenmiştir. Bk. Atuk, F. G. (2018). *Selanik ve ittihad gazeteleri örneğinde osmanlı modernleşmesi ve yahudiler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi.

İstanbul'da İbranice tek Yahudi gazetesi, 1909-1911 yılları arasında yayımlanan *Ha Mevasser* (Hamevasser veya Ha Mevasir) idi. Shaw (2008) ve Benbanaste'nin (1998) Nahum Sokoloff tarafından yayımlandığını söyledikleri gazetenin Güler yüz (2015) ise, Jeune Turc gazetesi ortaklarından Sami Hochberg tarafından çıkarıldığını belirtmektedir. Yine Güler yüz'ün (2015) belirttiğine göre, Hamevasser haftalık olarak yayımlanıyor ve Türkçe'nin Yahudiler arasında yaygınlaştırılmasını amaçlıyordu.

İstanbul'daki dergiler¹¹ ise; David Fresco tarafından on beş günde bir yayımlanan bilim ve edebiyat dergisi *El Sol*¹² (Güneş) ile haftalık coğrafya, tarih ve edebiyat dergisi *El Instructor* (1888), Victor Levi'nin haftalık olarak çıkardığı bilim ve edebiyat dergisi *El Radio de Luz*¹³, yine David Fresco ve Moise Dalmedico'nun haftalık, tarih ve coğrafya odaklı ve kadınlara özel bir köşesi de olan *El Amigo de la Familla*¹⁴ adlı dergisi, Isaac Gabay tarafından haftalık olarak 1894'te yayımlanmaya başlayan edebiyat, bilim ve tarih dergisi *La Edicion de Jueves del Telegrafo*, David Elnecave (*Elnecave*)'nin ilk önce İstanbul'da daha sonra Varna'da İbranice ve Ladino olarak haftalık neşrettiği Siyonist dergi *El Judio*¹⁵ ve Journal Israelite'e ait, Nasreddin Hoca'nın fıkralarından esinlenen *Djüha Djuhayico* (1860) idi. Bunlardan El Djugueton'un, 26 Aralık 1911 tarihli "Yahudi Gazeteleri Nasıl Satılır" başlıklı yazısı Osmanlı ve Yahudi basınına dair nükte yoluyla ipuçları veriyordu:

Türk gazeteleri bağırarak, Rum gazeteleri koşarak, Fransız gazeteleri sorarak, Ermeni gazeteleri de arayarak satılır. Hâlbuki Yahudi gazeteleri: Ödünç ver okuyayım. Birisi gazete satın aldığı anda, ağabeyine ve küçük kardeşine, ağbisinin eniştesine ve kardeşinin komşusuna, yandaki ve karşıki komşuya, kızının dünürüne ve kızkardeşinin eniştesine ödünç verir. Bunların her biri kendi akrabalarına da ödünç verdikten sonra, gazete ilk sahibine döner. Böylece, suyu çıkmış olan gazete, koleksiyon yapılmak üzere sırasını bekler. Şimdi, Yahudi gazetecilerin neden zengin olamadıklarını anladınız mı? (Aktaran: Birmizrahi, 2006: 254).

Yalnız Yahudi dergiciliğinde değil, Osmanlı basın hayatında dergicilikle ilgili dikkat çeken bir nokta, 1878'de ciddi boyutlara ulaşan sansür ve baskının, bu tarihten itibaren

11) Kaynaklarda aynı yazılı basın ürünleri için zaman zaman "gazete", zaman zaman da "dergi" ifadeleri kullanılmaktadır.

12) Bu derginin yayımlanmaya başladığı tarihi en kesin biçimde Güler yüz (2015) 13 Ocak 1878 olarak vermekte iken, Shaw (2008) 1888, Benbanaste (1998) 1879 olarak vermektedir. Yine Güler yüz aynı yerde, derginin tam olarak 10 Mart 1879'da kapandığını, yalnızca yirmi dört sayı yayımlanabildiğini belirtmektedir.

13) Derginin yayıma başladığı yılı Shaw 1886 olarak verirken, Benbanaste ve Güler yüz 1885 olarak vermektedir.

14) Güler yüz (2015) derginin yayım dönemini 11 Nisan 1881-16 Şubat 1886 şeklinde verirken, Shaw (2008) 1886, Benbanaste (1998) 1885 olarak vermektedir.

15) Derginin yayım dönemini Benbanaste 15.10.1909-1922 şeklinde vermektedir.

yayımcı ve yazarları dergiciliğe yönlendirdiği ve gazete sayısına oranla dergilerin sayısında bir artış görüldüğüdür (Oğuz ve Korkmaz, 2009).

Osmanlı Yahudilerinin bir diğer önemli yerleşim merkezi olan İzmir'e gelince, kaynaklarda ilk göze çarpan gazete isimlerinden biri, *La Buena Esperansa*'dır. Bu gazete Osmanlı topraklarındaki ilk Ladino dilinde gazete olarak önemli bir yere sahiptir. Kaynakların çoğu Rafael Uziel tarafından 1842'de yayımlanmaya başladığını söylerken, Güleriyüz (2015), 22 Mayıs 1842'de yayımlanacağı birçok Avrupa Yahudi gazetesinde duyurulan *La Buena Esperansa*'nın aslında yayımlanamadığını, bunun nedenlerinin de projenin sahibi Rafael Uziel tarafından büyük masraflar, az sayıda abone olarak açıklandığını; bir Alman gazetesinde ise durumun nedeninin İzmir hahamlarının karşı çıkması ile açıklandığını belirtir. Bu durumda gazetenin hiç yayımlanamadığı bilgisi, Güleriyüz'ün verdiği detaylı bilgiler doğrultusunda daha ikna edici görünmektedir. Güleriyüz'ün (2015) belirttiğine göre, bundan yirmi beş yıl sonra 1871'de Aaron de Joseph Hazan tarafından *Esperanza* adıyla kurulan ve haftada üç kez yayımlanmış olan başka bir gazetenin adı bir süre sonra *La Buena Esperanza* olarak değiştirilmiş, bu durum da sözü edilen bilgi karışıklığına neden olmuştur. Örneğin Shaw (2008) ilk olarak Rafael Aaron Uziel Pincherle, daha sonra ise Alyans okullarında Türkçe öğretmenliği yapan İzmir doğumlu İtalyan vatandaşı Aaron Joseph de Hazan tarafından haftalık olarak çıkarılan *La Esperanza*'nın, daha sonra adını *La Esperanza Buena* olarak değiştirdiğini ve 1842'den 1912'ye kadar yayımlandığını belirtmektedir. Benbanaste (1998) de yine *La Buena Esperan(s)a*'nın Rafael Uziel tarafından 1842'de yayımlanmaya başladığını belirtenlerdendir. Güleriyüz (2015), bunun da ötesinde, gazetenin fikir babası (Sha'arey Mizrah adlı gazetenin de kurucusudur aynı zamanda) Rafael Uziel'in de adının Rafael Uziel Pinkirle olarak yanlış verildiği¹⁶; Rafael Uziel ile İsak ve David Pinkerle kardeşlerin isimlerinin birbirine karıştırıldığı; ancak son araştırmalara göre, bunların tamamen ayrı kişiler olduğu, herhangi bir iş ortaklıklarının dahi olmadığını söylemektedir. Aynı şekilde gazetenin kapanma tarihi ile ilgili de kaynaklarda ihtilaf bulunmakta, Shaw (2008) 1912 tarihini verirken, Güleriyüz (2015) gazetenin 1914'ten bir süre önce kapandığı, 1914'te tekrar yayımlanmaya başladığı ve 1918'e kadar devam ettiğini belirtmektedir.

1906'da¹⁷ Hezekia Franco ve Gad Franco tarafından yayımlanmaya başlayan *El Commercial* Shaw'un (2008) belirttiğine göre, kısa zamanda, İstanbul'da yayımlanan *El Tiempo*'dan sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en önemli Yahudi gazetesi haline geldi ve Yahudiler arasında modernleşmeci fikirleri yaydı. Gazetenin adı "ekonomi" olsa da, içeriğinin ekonomi ile hiçbir ilgisi yoktu; bu isim Abdülhamid rejiminde yayım iznini daha kolay alabilmek için bilinçli olarak seçilmişti ve gazetenin asıl amacı batıl inançlarla, falcılar, büyücülerle, alkol, sigara ve akıl ürünü olmayan diğer her şeyle savaşmaktı;

16) Örneğin bk. Bora, S. (1995). *İzmir Yahudileri tarihi 1908-1923*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., s. 173.

17) Bora gazetenin yayıma başladığı yılı 1907 olarak vermektedir. Bk. Bora, S. (1995). *İzmir Yahudileri tarihi 1908-1923*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.

böylece içeriği de siyasetten kültür sanata, spora kadar çeşitli bir yelpazede oluşmuştu (Güleryüz, 2015). *El Commercial* Osmanlı döneminde yayımlanmış Türkçe dışındaki gazete ve dergiler ile ilgili önemli bir duruma iyi bir örnek teşkil etmektedir. Zira devletin resmi dilinin dışındaki bu basın ürünlerinin içerikleri tam da *El Commercial* örneğinde olduğu gibi, devlet denetiminden kaçabilmiştir.

Joseph Romano tarafından 1908'de, iki haftada bir yayımlanmaya başlayan *La Boz del Pueblo* modernleşme yanlısı bir gazete olarak Hahambaşı Hayim Nahum'a karşı ciddi bir muhalefet yürütmüş, bu nedenle de Joseph Romano Bodrum'a sürülmüştü (Shaw, 2008). İzmir Yahudileri başta olmak üzere, Osmanlı Yahudilerinin sosyal yaşamına ve sorunlarına değinen, günlük konuşma dilinin üstünde bir dille fikir yazıları ve bilimsel yazılar yayımlayan gazete (Güleryüz, 2015), Alyans eğitilmiş kadrosu ile Siyonizm karşıtı, Osmanlı ve modernleşmeci bir duruş sergilemekte idi (Nahum, 2000).

İzmir'de bir diğer önemli gazete *El Meserret*, 1897 yılında Aleksander Benghiotti tarafından, Ladino ve Türkçe olarak yayımlanmıştır. Bora (1995), gazetenin sahibinin 1907'de Yatılı Kız Sanayi Mektebi'ne atanan Hulusi Bey olduğunu ve 1908'de kapatılmış olabileceğini belirtirken, Güleryüz (2015) önceleri haftada bir Cuma günleri, 1914 yılında haftada iki kez, Birinci Dünya Savaşı sırasında yine haftada bir, 1919-1922 yılları arasında ise tekrar haftada iki kez yayımlandığını belirtmektedir. Benghiotti bir Osmanlı milliyetçisi olarak Osmanlı Yahudilerine Türkçeyi, Türklere ise Yahudi geleneklerini öğretilmeye çalışıyordu fakat gazete 1891'den sonra sadece Ladino olarak çıkarılmaya devam edebildi (Shaw, 2008). Gazete, Osmanlı Yahudilerine dair çok sayıda bilgi içermekte, Galante eserlerinde Osmanlı Yahudileri tarihi ile ilgili birçok bilgiyi bu gazetedeki yazılardan aldığını belirtmektedir (Güleryüz, 2015).

Rafael Uziel'in 1846'dan itibaren yayımladığı *Sha'are Ha Mizrah*, 1884'te Bahor Aleksander Benghiotti, David Ben Azra ve Rafael Kori tarafından çıkarılan *La Verdad*, Yaakov Algrete'nin 1889-1922 yılları arasında, önceleri haftada bir daha sonra günlük olarak Ladino ve Fransızca yayımladığı *La Novelliste* (El Novelista), 1888-1891 yılları arasında Mois Fresco tarafından Raşi alfabesiyle Türkçe olarak yayımlanan *El Üstad*, Rabeno Kunel'in 1908 ilk tarihli haftalık *El Pregonero* adlı gazetesi, 1912'de (Benbaste tarihi 1910 olarak vermektedir) Alyans okulları öğrencilerinin yayım organı olarak faaliyete başlayan aylık *El Guion*, yine 1910'da haftalık olarak Yomtov Abuaf tarafından neşredilmeye başlayan *Bayram*, Graziella Benguiat'ın 1914 yılında altı ay boyunca her hafta yayımladığı *Les Annales*, Behor Hana ve Jak Ben Senior'un 1910-1922 yılları arasında Osmanlı yönetimine destek verdikleri *La Boz de İzmir*, 1919-1920 tarihlerinde Yunan işgali sırasında Joseph Romano tarafından yayımlanan *Şalom* ve 1921-1922'de Mois David Gaon tarafından haftalık olarak İbranice yayımlanan *Haverenu* İzmir Yahudilerine ait diğer gazetelerdir. Bunlardan Üstad, İzmir'de 1889 yılından 1991 yılına kadar devam etti. Yayımcısı ve imtiyaz sahibi, aynı zamanda Alyans okullarında öğretmenlik yapan Mois Fresco idi. Gazete Raşi alfabesiyle Osmanlı Türkçesi olarak yayımlandı. Üzerinde adres olarak, "İzmir'de Çukurhan'daki 44 numaralı oda" yazılıdır. Bora (1994) gazete-

nin yayımlandığı iki yıl boyunca yaklaşık yüz sayıya ulaştığını tahmin etmektedir; buna karşılık Tel Aviv’de bulunan İsrail Milli Kütüphanesi’nin arşivlerinden ulaşılabilen bu gazetenin, bugün bu arşivde ancak yirmi sekiz sayısı bulunmaktadır. Bu her bir sayı ise dört sayfadan oluşmaktadır¹⁸.

Gazeteyle ilgili en detaylı bilgileri yine aynı eserinde Bora (1994) vermektedir: *Üstad* her Çarşamba olmak üzere haftada bir yayımlanıyordu. Satış fiyatı altmış kuruştur. Yetmişinci sayılardan itibaren haftada iki defa çıkacak, fiyatı ise otuz paraya düşecekti. Gazetede yerel haberler, Osmanlı’ya dair umumi ve uluslararası haberler Türkçe, Osmanlı Yahudileri ile ilgili haber ve yazılar ile son sayfadaki ilanlar Ladino olarak yazılmıştır. Türkçe, Ladino’ya göre daha yoğunlukla kullanılmıştır. Gazete hem yurtdışı basını hem de Osmanlı basınına takip ediyor, özellikle de Yahudilerle ilgili olan konuları alıntılanarak okuyucularıyla paylaşıyordu. Bora, gazetenin geneline hâkim olan vurgunun, Türk-Yahudi dostluğu vurgusu olduğunu belirtmektedir. Örneğin, Atina’da yayımlanan “*İkiri*” adlı gazetenin yapmış olduğu yine bir “kan iftirası” haberine karşılık, *Tercüman-ı Ahval* bu haberi yalanlıyordu. Yine yetmişinci sayılardan itibaren gazetenin dili kullanımı bakımından oldukça değiştiği, içeriğin çok büyük bir kısmının Ladino olarak verilmeye başlandığı görülmüştür (Bora, 1994).

Bora bu tespitlerinin ardından, gazetede yalnız kullanılan dil değil, içerik bakımından da farklılık belirdiğini, artık daha çok Yahudilerle ilgili haberlere yer verilmeye başlandığını görüldüğünü söyler. Bora’nın dil ile birlikte içerikteki bu değişimle ilgili tahmini, İzmir Yahudi topluluğu üzerinde 17. yüzyılın sonundan itibaren artan hahambaşılık ve din baskısı ve sansürünün etkisidir.

Osmanlı Yahudilerinin bir başka önemli basın merkezi Selanik idi. Selanik yerel basın alanında da Yahudilerin öncü olduğu bir şehirdi. Molho (2005), aynı dönemde yayımlanan 20 Türkçe, 25 Rumca gazetenin toplamının bile Yahudilerin gazetelerinin sayısından az olduğunu söyler. Yahudiler 1865 ile 1918 arasında, otuz üçü Ladino ve yedisi Fransızca olmak üzere kırk gazete ve haftalık dergi çıkardılar; bu şaşırtıcı sayıdaki gazeteleriyle, kentin toplumsal ve siyasal dinamiklerini de belirlediler; bu yayımlar her türlü siyasal eğilimi yansıtırken, en yaygın on üçü mizah yayımı, dördü siyonist, dördü sosyalist, biri monarşi yanlısı idi; dokuzu genel konularda yayım yaparken, dördü de resimli dergiler idi (Molho, 1999).

Georgeon da Abdülhamid döneminde Selanik basını hakkında şunları anlatmaktadır:

Modern kent Selanik, imparatorluğun belli başlı düşünce odaklarından biri haline gelmişti. Abdülhamid döneminde, sansürün imparatorlukta kendini ağır bir biçimde hissettirdiği koşullarda, Avrupa gazeteleri Colombo Oteli’nde olduğu gibi Selanik’in büyük otellerinin çoğunda bulunabiliyordu. Padişaha ve çevresine sert bir biçimde saldıran yabancı gazeteler ve

18) Gazetenin kütüphane bilgilerine bu adresten ulaşmak mümkündür; <https://www.nli.org.il/en/journals/NNL-Journals001125504/NLI>

hatta sürgündeki Jön-Türklerin yayım organları, kentteki yabancı postalar aracılığıyla halka ulaşabiliyordu. Öte yandan, Fransızca *Le Journal de Salonique*'in ve Türkçe *Asır*'ın egemenliğindeki Selanik basını, İstanbul'da bile aranmıyordu; nitekim, Sirkeci Garı'nın çevresindeki kimi dükkanlarda az çok gizli bir biçimde, 40 paraya *Asır* temin edilebiliyordu. Bu fiyat, İstanbul gazetelerinin fiyatının iki katıydı ama hiç olmazsa dişe dokunur haberlere ulaşılabilirdi. Selanikli birkaç edebiyat dergisi, başkentteki meslektaşlarının yayımlamayı göze alamayacakları bazı makaleleri yayımlıyorlardı. Bu açıdan, Selanik'te 1896'da kurulan Mütalaa dergisinde, İstanbul'da şairlerinin yayımı fiilen yasak olan büyük şair Tevfik Fikret'in şiirleri bulunabiliyordu (1999,s.117).

Mazower (2013) ise, yine Selanik basını hakkında Kokkas'ın "Hamid rejiminin dik-katli sansürcülüğünün altında çalışan gazeteciler, kentin önderlerinin ve hayırseverlerinin yurttaşlık bilincini duyurdular ve devletin Osmanlılık idealinin sözcüsü gibi hareket ettiler" sözlerini aktarmaktadır.

Selanik'te Ladino olarak çıkan ilk süreli yayım, tarihçi ve dini lider Juda Nehama'nın *El Lunar*'ı (1864-1867) idi. Aylık olarak yayımlandığı için olsa gerek, Benbanaste (1998) *El Lunar*'ı gazete diye adlandırırken, Shaw (2008) dergi olarak adlandırmaktadır.

Osmanlı taşra yönetiminin 1869-1874 yılları arasında Jacob Uziel'in editörlüğünde Türkçe, Ladino, Yunanca ve Bulgarca olmak üzere dört dilde ve önceleri haftada bir daha sonra iki kez çıkarttığı (Atuk, 2019) *Selanik*'i¹⁹ de yine Benbanaste (1998) ve Mazower (2013) gazete diye adlandırırken, Shaw (2008) dergi olarak adlandırmaktadır.

Shaw, (2008) Ladino dilinde gerçek anlamda ilk günlük gazetenin 1874'te kurulan *La Epoca* olduğunu söyler ve ekler; Saadi Levi'nin şehirdeki Yahudi sosyalist ve işçi liderlerinden esinlenerek çıkarttığı bu gazetenin yayım hayatı, 1912'de Selanik'i işgal ederek Yahudi mahallelerine saldıran Yunan ordularının gazetenin binasını ve matbaalarını harap etmesiyle son buldu. Bunlardan başka 1909'da Türkçe olarak yayımlanmaya başlayan *Amele*, Ladino olarak yine aynı yıl başlayıp 1910 baharında maddi yetersizlikler nedeniyle kapanan *Journal Del Laborador*²⁰, Rumca *Efimeris Tu Ergatu* ve Bulgarca *Rabotniçeski Vestnik* de Selanik İşçi Federasyonu'nun Selanik'te yayımladığı diğer gazetelerdir (Haupt ve Dumont, 1977).

La Epoca ve *Le Journal De Salonique* adlı gazetelerin ilki Ladino, ikincisi ise Fransızca idi. Gazetelerin yayımcıları Saadi Levi ve Sam Levi dindaşlarını gazeteleri aracılığıyla Osmanlılık etrafında bir araya getirmeye çalıştılar. Anastassiadou'nun (2011) belirttiğine göre Levi'ler, Osmanlı için Alliance İsrailit benzeri bir "Alliance Turque"

19) Gazete hakkında detaylı bilgi için bk. Atuk, F. G. (2019). 19. Yüzyıl'da Selanik'te yayımlanan bir gazete: Selanik. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 48, 308-342.

20) Haupt ve Dumont bu gazetenin yalnızca dokuz sayı çıktığını belirtmektedirler. Ayrıntılı bilgi için bk. Haupt, G. ve Dumont, P. (1977). *Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalist hareketler*. (Çev. T. Artunkal). İstanbul: Gözlem Yayınları.

örgütlenmesi önermişler, özellikle Türkçe'nin yaygınlaştırılması, bir halk kütüphanesinin kurulması, dersler ve konferanslar aracılığıyla Osmanlı toplumuyla bütünleşme fikrini savunmuşlardı. Bu konuda örneğin İzmir'de yayımlanan *Üstad* adlı gazete ile de mücadele ortaklığı yapıyordu. Öyle ki *Üstad*, Osmanlı Yahudilerine İbrani harfleriyle ama Türkçe olarak sesleniyordu. Aynı dönemde İzmir'de Yahudilere Türkçe eğitim veren Keter-Torah Okulu da açılmıştı (Anastassiadou, 2011).

Dumont (1999) *Le Journal De Salonique* ile ilgili olarak, İstanbul'daki Fransız Elçiliği'nin bir mektubunda, *Le Journal De Salonique*'in 1909'da Alman Konsolosluğu'ndan para aldığı ve Almanya'dan yana makaleler yayımladığı yazsa da, bu gazetenin tartışmasız Selanik toplumunda Fransız dili ve kültürünün yayılması için en çok çaba harcayan yayım organı olduğunu belirtir. Gazete Dumont'un deyişiyle,

... yirmi yıla yakın bir süre boyunca Voltaire'nin dilini -şurası bir gerçek ki biraz Balkan sosuna batırarak- yüceltmekten, Paris söylentilerine imrenmekten ve bu yönde bir mesafe alınca, okurlarına Fransız olan her şey hakkında saplantı derecesine varan bir yeğleme duygusu telkin etmekten geri durmayacaktır: Güzel sanatlar, edebiyat, yazışmalar, fikirler ve bunların yanı sıra parfümler, kalite şaraplar, yemek tarifleri, dansözler, opera şantözleri, maden suları, takılar, tuhafiyе eşyaları vb....(1999,s.227).

Gazetenin yönetiminde, Macedonia Resorta mason locasının kurucularından biri olan, Barouch Kohen'in oğlu, takma adı Sheridan olan Vitaris Kohen bulunurken, yazı kadrosunda İsaac Modiano, Journal des Debats'nın eski sanat eleştirmeni Jacques Treves, yetenekli yerel şair Levy Scuito ve özellikle *La Epoca*'nın sahibinin oğlu Sam Levy vardı. Liberal fikirleri ve bunları yaymak için gösterdiği çabalar nedeniyle hahambaşılık tarafından aforoz edilen Sam Levy, üniversite öğrenimini Paris'te yapmıştı. Pazartesi ve Perşembe günleri, "ikiye katlanmış tek bir sayfa halinde yayımlanan" *Le Journal De Salonique*, yaklaşık 1000 adet basılıyordu. Dumont'un (1999) belirttiğine göre, nüfusun 100.000'i geçmediği bir kentte iyi bir sayıydı bu, yaklaşık 5.000-6.000 okura denk düşüyordu. Bununla birlikte Dumont, Levi'nin gazeteciliğinin hemşerilerinin birçoğunu rahatsız ettiğini, bir Alyans öğretmeninin örgütün genel merkezine yolladığı mektupta Levi hakkında "küçük yerel skandallara geniş yer veren yazıları" nedeniyle "paçavra polemikçi" ifadesinin kullanıldığını belirtir;

Journal'ın yazı işlerinin, modern yaşamın debdebeleri konusunda bir zafiyet içinde olduğu açıkça görülüyordu. Balolar, ziyafetler, her türden şenlik gazete yazarlarının en sevdiği temalardandı ve bu olaylara bayanların üzerlerine giydikleri giysilerin renginin ayrıntılarına girecek kadar uzun makaleler ayırıyorlardı. (1999,s.229-239).

Konu ister sağlık sorunları, yönetim reformları gibi ciddi konular olsun, isterse de diğerleri gibi ciddiyetsiz şeyler, hep bir Avrupa modeli bulmak mümkündü. Dumont bu son sözlerini, özellikle de gazetenin reklamları aracılığıyla destekler:

“Dişçilik sanatı, sanıldığından da karmaşıktır. Günümüzde dişçilerin yüz anatomisi, bazı madenlerin kimyasal benzerliği ve bazı ilaçların tedavi edici etkileri hakkında derinlemesine bilgilere sahip olmaları bekleniyor. İşte bütün bu zorunlu bilgileri edinmek için, Bay Abraham Altcheh Paris’e gitti ve burada aylarca rasyonel odontoloji eğitimi aldı. Dişçilik okulunun düzenli öğrencisi olarak, izlemesi gereken derslerin arasında kalan boş vakitleri özel kliniklerde ve Paris hastanelerinde, Fransız odontolojisinin önde gelen kişilerinin ünlük olarak yaptıkları çeşitli ve karmaşık operasyonları izleyerek geçirdi (...) Bugün Bay Altcheh, aralıksız bir çaba pahasına elde edilen çok değerli bir diplomayla aramıza dönmüştür... Bundan böyle Saül Modiano binasının karşısında, Sabri Paşa Sokağı’ndaki muayenehanesinde acısız diş çekimi yapmaktadır...” Böylesi bir övgüden sonra, hele diş de ağrıyorsa, insan Fransız biliminin üstünlüğüne nasıl ikna olmaz?

Le Journal, Fransız dişçilerinin becerilerini yükseltmediğinde, Fransız Bayan takma adlı madam Emke’nin Avrupa’nın belli başlı terzihanelerini ziyaret ettikten sonra Selanik’e döndüğünü okurlarına duyurmaya çalışıyor ve adı geçen kadının kreasyonlarına verdiği “tam anlamıyla Parisli görünümünün” “aileler için hiç hesapta olmayan bir kazanç” olduğunu vurguluyordu; ya da gazete eşi benzeri olmayan yorumcu madmazel Emilie Lindsey’in “turne Parisien’in başında Froufrou’nun, Des Crochets’du Pere Martin’in, La Marraine’de Charley’in temsil haberlerini heyecanla veriyordu; veya Osmanlı Demiryolları Selanik-İstanbul hattı başkanı bay Lucien Tanant’ın, şirketin eski muhasebe şefi bay Carvin onuruna verdiği veda yemeğini süsleyen “tam anlamıyla Paris havalı, zeka pırıltılı, neşeli söyleşiyi” yüceltiyordu (1999,s.227-230).

Selanik’teki diğer gazetelerden olarak Benbanaste (1998); Yehuda Asseo’nun haftalık olarak çıkardığı ve Cercle de Intimes’in yayım organı olan *La Nasion* (1909-1913), Menahem Molho ve Albert Matarosso’nun günlük gazetesi *El İmparsial* (1909-1915) ve 1910-1914 yılları arasında yayımlanan *La Tribuna Libera’nın* isimlerini zikreder. Shaw (2008), bu gazetenin Nouveau Club’ın yayım organı olduğunu da belirtmekle birlikte, bu gazetelere 1916-1920 yılları arasında Yunanistan Siyonist Federasyonu’nun resmi yayım organı olarak *La Esperanza’yı*, 1917-1929 yılları arasında Abraham Reganti tarafından neşredilen *Le’eman Yisrael*, 1913-1918 yılları arasında Albert Matarasso tarafından yayımlanan *El Liberal*, 1914-1920 yılları arasında iki haftada bir çıkarılan *La Boz Del Pueblo* ve önce 1912-1914 yılları arasında Alberto Arditi tarafından *Avante* adıyla yayımlanmaya başlayan, daha sonra isim değiştirerek 1935’e kadar Yunanistan’daki komünistlerin en önemli organı olarak yayım hayatına devam eden ve Yunan Mecilisi’nde komünist milletvekilliği yapan Jak Ventura tarafından çıkarılan *La Solidaridad Ovradera*²¹, 1915-1930 yılları arasında Ben Sandji’nin yayımladığı *El Pueblo*, 1917-1923 yılları arasında Abraham Yahiel

21) Haupt ve Dumont bu iki gazetenin yayım yılları konusunda farklı bilgi vermektedirler. Bk. Haupt ve Dumont. (1977).

Levi tarafından günlük olarak çıkarılan *La Verdad* ve Elie Semtov Arditi'nin 1918-1925 yılları arasında yayımladığı *La Libertad* adlı gazeteleri ekler. 1897-1918 arasında haftalık olarak Moise Aaron Mallah tarafından yayımlanan *El Avenir*, 1900'den 1918'e kadar David Isaac Florenti'nin yayımladığı iki haftalık *El Nuevo Avenir*, 1916-1920 yılları arasında Yunanistan Siyonist Federasyonu'nun resmi yayım organı olarak haftalık yayımlanan *La Esperanza*, 1918'de yayımlanan Siyonist *La Renecenvia Judia*, Abraham Recanti ise 1917 ve 1929 yılları arasında *Le'eman Yisrael/Pro Israel*'i ekler. Bunlardan başka, 1900-1909 yılları arasında çıkan *Progres de Salonique* adlı gazetenin adı yalnızca Koloğlu'nun (2006) çalışmasında ve Dumont'un (1999) makalesinde anılmaktadır. Dumont aynı çalışmasında, "gençliğe yönelik bir süreli yayın olma ihtimali yüksek" olan *L'Ecole et la Famille* ve *L'ndependent* adlı iki gazeteden de bahseder.

Shaw'un (2008) Edirne'de yayımlanan ilk Yahudi gazetesi olarak andığı *YosefhaDa'at* Abraham Danon tarafından İbranice ve Ladino olarak 1888'de yayımlanmaya başlamıştır. Benbanaste'nin (1998) de gazete olarak adlandırırken Güleriyüz (2015) ve Haker'in (2007) ise dergi olarak adlandırdığı bu yayımın amacı, kendi ifadeleriyle, "Türkiye'nin Yahudilerinin yerleşmek üzere geldikleri gündün itibaren yaşamlarını aydınlatmak" olduğundan, gazete "Türkiye ve Doğu Yahudilerinin tarihi ile ilgili" konulara ağırlık vermiştir (Güleriyüz, 2015,s.60). Haker (2007) *Yosef haDa'at*'ın laik bir bakış açısıyla ve çağdaş İbranice ile hemen hemen aynı zenginlik ve açıklıkta bir İbranice ile Osmanlı ve Yahudi tarihi ile ilgili makaleler neşrettiğini ve II. Abdülhamit döneminde devlet sansürü tarafından kapatıldığını belirtmektedir.

Edirne'de çıkan bir diğer gazete, 1910 yılında Joseph Barishak tarafından iki haftada bir, sonraları da günlük olarak yayımlanan (Shaw, 2008) *La Boz de Verdad* idi. Güleriyüz'ün belirttiğine göre (2015), ilk sayıları elde bulunmadığından gazetenin ilk yayımlandığı tarih hakkında tahminler yürütülmekte, ancak bu tahminler birbiriyle çelişmektedir. Güleriyüz (2015) bu noktada, Moshe D. Gaon'un elindeki Haziran 1909 tarihli nüshasından yola çıkarak geriye doğru sayım yapıldığında, gazetenin 1904 yılında kurulmuş olduğu bilgisinin daha gerçekçi olacağını belirtmektedir. Shaw'ın (2008) 1911 olarak verdiği gazetenin kapandığı tarihi ise Güleriyüz (2015) ve Haker (2007) 1922 olarak vermektedir. Haker'in belirttiğine göre gazete, laik bir dille cemaat hayatında çeşitli reformların yapılması için çabalamıştır.

Kaynaklarda Edirne'deki Yahudi gazeteleri içerisinde adı geçen bir diğer gazete Nisim Behar tarafından yayımlanmış olan, haftalık *L'Echo d'Adrinopolis*'dir. Gazetenin yayıma başladığı yılı Benbanaste (1998) ve Shaw (2008) 1921 olarak verirken, Haker (2007) 1915 olarak vermektedir. Bu yazarlar gazetenin kapandığı tarih olarak ise 1922 yılında birleşmektedir. Haker'in aynı kaynaktan bir Fransız gazetesi olduğunu ve nüshalarının muhafaza edilemediğini söylediği gazete, Shaw'un adı geçen eserinde belirttiğine göre, toplumsal, ekonomik ve siyasi haberler sunmuştur.

Edirne'de yayımlandığı bilinen Yahudi yazılı basın ürünlerine, Baruh Ben İzak Bitrani'nin İbranice ve İspanyolca çıkardığı aylık *Aşalom* adlı gazeteyi (Benbanaste,

1998); Shaw'un (2008,s.289) "tamamen İbranice olarak yayınlanan ve ayrıca Yahudi İspanyolcasına da çevirilen ilk gazete" olarak andığı *Karmi Shelli*'yi ve Haker'in (2007) 1881 yılında Baruh Mitrani tarafından İbranice olarak çıkarılmaya başlandığını belirttiği *Karmi* adlı dergiyi de eklemek gerekir.

Romanya'da 1855-1890 yılları arasında Elia Crespin tarafından iki ay süreyle *El Lucero de la Paciencia* adlı gazete yayımlandı. Shaw (2008), bu dönemlerde Romanya'daki az sayıda gazete ve derginin Latince karakterler kullandığını belirtmektedir.

Bulgaristan'daki Yahudi yazılı basınına dair isimleri yine Benbanaste ve Shaw'un eserlerinde bulmak mümkündür. Buna göre Sofya'da, *El Amigo del Puevlo*, Ladino olarak 1890'dan 1899'a kadar yayımlandı. Tam tarihi bilinmemekle birlikte, yine 1890'lar da, Baruh ben Isaac Mitrani tarafından, aylık İbranice ve Ladino gazete, *Ha Keramim* yayımlandı. 1896'da Yeoshua Kalev tarafından *La Boz de Israel* Bulgarca ve Ladino olarak yayımlandı. 1897'de *El Progreso* haftada iki kez çıkarılmaya başlarken, 1898-1910 yılları arasında Avram Tajir *La Verdad*'ı yayımladı. 1906'da Aaron Amar, *Ha Mishpat*'ı yayımlamaya başladı. Haftalık *La Luz*'un basılmaya başladığı yılı ise Benbanaste (1998) 1907 olarak vermekte iken, Shaw (2008) 1917 olarak vermektedir. Filipe'de ise, Marco Romano ve Yuakov Kalev, 1897-1901 yılları arasında *El Dia*'yı, 1901-1905 yılları arasında ise *Shofar*'ı çıkardılar.

Kudüs, Shaw'un (2008) belirttiğine göre, imparatorlukta merkez dışında bir Yahudi gazetesinin neşredildiği ilk yerdir ve bu gazete, 1864 yılında İbranice olarak basılan *Ha Lebanon* olarak bilinirdi. Şaşırtıcı biçimde bu gazete ile ilgili başka bir bilgiye ulaşılamamıştır. Koloğlu (2006), bu bilgiyi, Kudüs'te yayımlanan ilk gazetenin 1862 yılına ait "Torak Zion" adlı bir gazete olduğu ve okuyucu azlığı sebebiyle fazla uzun sürmediğini belirterek güncellemiştir. Haftalık olarak yayımlanan *Shaare Tzion*'un yayım aralığını Benbanaste (1998) 1876-1884 olarak vermekte iken, Shaw (2008) ise 1867-1884 olarak vermektedir. Bu gazete bugünkü Filistin'de Yidiş²² dili ile basılan ilk gazeteydi. Çağdaş İsrail basınının öncüsü olarak kabul edilen *Ha Tzvi*, diğer adıyla *Ha Or*, 1184-1915 yılları arasında haftalık olarak yayımlandı (Shaw, 2008).

Kudüs'te yayımlanan diğer gazeteler; Ezra Benveniste tarafından iki ayda bir çıkarılan, ilk olarak ne zaman yayımlandığı bilinmemekle birlikte, ilk önce İbranice, 1870'ten sonra ise Ladino olarak yayımlanan Havatselet, Eliezer Ben Yehuda tarafından 1884'te çıkarılmaya başlayan *Mevaseret Tzion*, Baruh Mitrani tarafından 1894-1986 yılları ara-

22) Yidiş dili: Başta Almanya olmak üzere Avrupa Yahudilerinin kullandığı dil. "Sanılanın aksine Yidiş, İbranice değildir. Yahudi aksanıyla konuşulan bir Almancadır. Polonya Yahudileri başlıca olarak Almanya ve Bohemya'dan gelmişti; eski dilleri Almanca idi. Dili kendilerine özgü kılmak için ünlemler (*nu*, bunun nesi kötü?), İbranice sözcükler (bunu yapmak için *sehel'e* -beyine- ihtiyacımız var), köklerini kültürlerinden alan terimler, hatta lanetler (Hanuka mumu gibi sekiz gün boyunca yanasın!) eklediler. Bunları *Tora* ve *Talmud*'dan alınmış, iyi bilinen birkaç sözle karıştırın, bir çimdik *hutzpah* ve bir tutam Yahudi mizahı (Yahudi milyoner kimdir? Yaklaşık yarım milyon rublesi olan olan kişi!) serpin, tadı hakkında bir fikir edirsiniz." Blech, R. B. (2004). *Geçmişten günümüze Yahudi tarihi ve kültürü*. (Çev. E. S. Vali). İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.

sında İbranice ve Ladino olarak haftalık yayımlanan *El Prospero*, Joseph Ben Rahamin ve Nathan Meyohas'ın 1894'te yayımlamaya başladıkları *La Guerta de Fiores*, 1902'de Bension Taragon ve Salomon Israel Cheresli tarafından aylık olarak basılmaya başlanan *La Guerta de Yerushalaim*, 1902-1903 yılları arasında Moise Azrail'in *El Tesoro de Yerushalaim* adlı gazetesi, 1907 ilk tarihli *HaOmer* ve Yahudi sosyalist işçi hareketinin yayım organı olan *Hapoel Hazair*, Moise Azrail ve Abraham Elmaleh tarafından 1908'de iki haftada bir neşredilen *El Liberal*, Salomon Israel Cheresli'nin 1909'da çıkardığı *El Paradiso*, David Ben Gurion ve Yitzhak Ben Zvi tarafından 1910 yılında yayımlanmaya başlayan sosyalist İbranice gazete *Haakhdut*.

Mısır da, Yahudilerin basın hayatında önemli merkezlerden biri olmuştur. Burada Isak Carmona 1904'ten itibaren haftalık olarak *El Mizrayim* adlı gazeteyi; 1907'de de kısa bir süreliğine Avram Galanti iki haftada bir *La Vara*'yı yayımladı (Shaw, 2008). Selim Nüzhet (Gerçek, 2002), Avram Galanti'nin "Küçük Türk Tettebular" adlı eserinde yetmiş kadar Jön Türk gazetesinin adını andığını ve bu gazetelerden bazılarının "ne suretle intişar ettiğini" anlattığını söylemekte ve *La Vara*'yı 95'i Türkçe, 8'i Arapça, 12'si Fransızca toplam 116 gazete içerisinde tek "Yahudice" Jön Türk gazetesi olarak zikretmektedir. Bunlardan başka 1906'da Isaac Sesana *La Tribuna*'yı, 1907'de ise Moise Benguit, haftalık gazetesi *La Luz*'u basmaya başladı (Benbanaste, 1998; Shaw, 2008).

Mısır'da bunlardan başka; Yidiş olarak aylık *Die Zeit* adlı derginin 1907'de ve Fransızca haftalık dergi *L'Aurore'nun* ise 1908'de çıkarıldığı bilinmektedir. Shaw'un (2008) belirttiğine göre her ikisi de, o zamanlar Kahire ve İskenderiye'de faaliyet gösteren Siyonist ajanların görüşlerini yansıtıyordu.

4. Sonuç

Osmanlı Yahudileri tarihi araştırmalarına kaynak olan Osmanlı Yahudileri yazılı basını ile ilgili Türkçe literatürde yer alan eserlerin içerik bakımından incelendiği bu çalışmada, Osmanlı Yahudi basınına yönelik Türkçe literatürde çok az sayıda eser bulunduğu, bunların büyük bir bölümünün çeviri eserler olduğu ve diğerlerinde yer alan bilgilerin ise çoğunlukla başka dillerde yapılmış eserlerden alıntılarla ifade edildiği gözlemlenmiştir. İncelenen eserlerde, hemen hemen aynı sayıda yazılı basın ürününün zikredildiği, bunların içeriklerine dair bilgilerin oldukça kısıtlı olup çoğunlukla birkaç cümle ya da paragrafta aktarıldığı, eserlerde zaman zaman bu yazılı basın ürünlerinin içerikleri ve bunlara dair verilen çeşitli tarihsel kronolojik bilgilerin birbiri ile çeliştiği ve hemen hemen hepsinin aynı kaynaklara başvurmak dolayısıyla birbirini tekrar ettiği, dolayısıyla birçok noktada doğrulanmaya muhtaç olduğu gözlemlenmiştir. Benzer şekilde gazetelere dair, sahibi/sorumluları, yazar kadrosu, satış rakamları gibi önemli bilgilerin de eksikliği göze çarpmaktadır.

Konuyla ilgili var olan en büyük sorunlardan biri olan çok dillilik sorunu, birincil kaynaklardan yapılacak olan araştırmaları zorlaştırdığı gibi, birincil kaynaklardan yararlanılarak yapılmış diğer dillerdeki ikincil kaynak çalışmalarının da Türkçeye aktarılması

nı kısıtlamış gibi görünmektedir. Bu anlamda Osmanlı Yahudi basını ile ilgili çalışmalarda İspanyolca, Fransızca ve İbranice çalışmaların yoğunluktadır. Ancak çoğu Osmanlı ve Yahudi tarihi ile ilgili önemli detaylar içerdiği kısa alıntılardan da fark edilen bu önemli çalışmaların Türkçe çevirilerinin alanda büyük bir eksiklik olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Osmanlı topraklarında Yahudilerin varlığı 14. yüzyıla kadar gitmekle birlikte, nüfuslarının artması dünyanın farklı coğrafyalarından gelen göçlerle mümkün olmuştur. Bu sayede farklı kültürlerden, farklı diller kullanan Yahudi toplulukları Osmanlı coğrafyasında birlikte yaşayagelmıştır. Bu durum konu hakkında ciddi, bilimsel çalışmalar için Osmanlı Türkçesi (klasik dönemden son döneme kadar), İbranice, Ladino ve bölgesel farklılıklar da hesaba katılırsa Arapça, Rumca, Fransızca, Almanca gibi dillerde araştırma yapılabilecek bilgi ve birikimi gerekli kılmaktadır. Bundan başka arşiv kaynaklarının geniş bir coğrafyaya yayılmış olması araştırmacıların önünde yeni engeller oluşturmuştur. Örneğin, araştırmacıların Osmanlı Yahudileri hakkında önemli kaynaklara sahip Avrupa ülkeleri, İsrail, Amerikan devlet arşivleri, çeşitli sivil toplum örgütlerinin arşivleri ve özel arşivler ile Kudüs'teki Merkezi Siyonist Arşivleri gibi dünyanın çeşitli yerlerine, çeşitli dillerde dağılmış arşivlere ulaşması gerekmektedir. Türkiye'de dahi çeşitli arşivlere ulaşmak bazen kolay olmamakta, bazen ise hala mümkün olmamaktadır. Devlet arşivleri zengin kaynaklara sahip ise de, Osmanlı ve Türkiye Yahudileri konusunda sağlıklı ve ciddi çalışmaların yapılabilmesi için halen araştırmacılara kapalı olan Millî İstihbarat Teşkilatı, Dışişleri Bakanlığı, Cumhurbaşkanlığı²³ ve Türkiye Hahambaşılığı arşivlerinin de kullanımı ciddi gerekliliktir (Bali, 2013). Belki de bu sebeplerden, Osmanlı Yahudileri tarihi çalışmalarına bakıldığında Yahudi araştırmacı, yazar ve akademisyenlerin alandaki ağırlığı görülmektedir. Hepsinin dışında, zamanında yayımlanmış olduğu bilinse de, günümüze kalan nüshalarının olup olmadığı ya da bugün nerede arşivlendiği bilinmeyen yazılı basın ürünlerinden de söz etmek gerekir²⁴. Tüm bu sorunlar ve engeller konu hakkında bilinen ve elde edilebilen her bir bilginin ve belgenin titizlikle işlenmesi ve kümülatif bilgi birikimine eklenmesini gerekli kılmaktadır.

Alana dair sözü edilen tüm sorunların aşılabilmesi adına, Türkiye'de akademik alanda yaygın olarak kullanılan Türkçe ve İngilizce dışında, diğer dillerde yapılmış konuyla

23) Bali burada her ne kadar Cumhurbaşkanlığı arşivini de zikretse de, bu arşiv, Bali'nin makalesinin yazılmış olduğu tarih de dâhil olmak üzere, kapalı sistem olarak araştırmacılara hizmet vermektedir.

24) Örneğin, bu gazetelerden İbrani alfabesi ile Türkçe olarak İstanbul'da 1867'de yayımlanmış olduğu bilinen *Şarkıye*, 1872'de yayımlanmış olduğu bilinen *Zaman*, 1876'da yayımlanmış olduğu bilinen *Ceride-i Terceme* ve 1899'da İstanbul'da Avram Leon tarafından yayımlanmış olduğu bilinen *Ceride-i Lisan* adlı gazetelere dünyanın en büyük ve en önemli kütüphanelerinden biri olan Amerikan Ulusal Kütüphanesi, Amerikan üniversite kütüphaneleri, Almanya Ulusal Kütüphanesi ve üniversite kütüphaneleri, İsrail Ulusal Kütüphanesi, üniversite kütüphaneleri ve Kudüs Ben Zvi Enstitüsü Arşivlerinde elektronik ortamda yapılan katalog taramalarının yanı sıra, kurumlarla yapılan yazışmalarla yürütülen kişisel araştırmamda bu gazetelere ulaşılamamış; bunlar hakkında herhangi bir bilgi de bulunamamıştır.

ilgili çalışmaların Türkçeye çevrilmesi üzerinde durulması gereken bir konudur. Üniversiteler bünyesinde Osmanlı Yahudileri tarihi ile ilgili disiplinlerarası araştırma enstitülerinin kurulması ve disiplinlerarası çalışma ortam ve gruplarının özendirilmesi ve desteklenmesi; Osmanlı Yahudilerinin tarihte kullanmış oldukları dillerde uzmanlaşmış kişiler ile iletişim, tarih, sosyoloji, edebiyat gibi alanlarda uzman akademisyenlerin bir araya getirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Akyıldız, A. (1998). Yakınçağ Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi araştırmalarında kaynak sorunları: arşiv ve arşiv dışı malzemenin önemi. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2, 165-170.
- Alemdar, K. (1981). *Türkiye’de çağdaş haberleşmenin tarihsel kökenleri: iletişim sosyolojisinin temelleri üzerine bir deneme*. Ankara: AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi.
- Anastassiadou, M. (2001). *Tanzimat çağında bir Osmanlı şehri: Selanik*. (Çev. I. Ergüden). (1. Basım). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (Eserin orijinali 1997’de yayımlandı).
- Atuk, F.G. (2019). 19. Yüzyıl’da Selanik’te yayımlanan bir gazete: Selanik. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 48, 308-342.
- Bali, R.N. (2009). *Unutulmuş bir Yahudi gazeteci: Avram Benaroya, hayatı ve anıları*. İstanbul: 47 Numara Yayıncılık.
- Bali, R.N. (2013). Osmanlı ve Türk Yahudileri araştırmaları: engeller, imkânlar, kaynaklar. http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/osmanli_turk_yah_arastir.pdf, adresinden 27.04.2020 tarihinde alınmıştır.
- Benbanaste, N. (1998). *Örneklerle Türk Musevi basınının tarihçesi*. İstanbul: Sümül Basımevi.
- Besalel, Y. (1999). *Osmanlı ve Türk Yahudileri*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.
- Birmizrahi, R. (2006). *Babalarımızın gazetelerinden* (Çev. N. Bivas ve L. Keribar) İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın. (Eserin orijinali 2006’da yayımlandı).
- Blech, R.B. (2004). *Geçmişten günümüze Yahudi tarihi ve kültürü*. (Çev. E.S. Vali) İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş. (Eserin orijinali 2004’te yayımlandı).
- Bora, S. (1994). İzmir’de Yahudi basınının oluşumu: İlk Yahudi gazetesi Üstad. *Tarih ve Toplum*, 227, 18-22.
- Bora, S. (1995). *İzmir Yahudileri tarihi 1908-1923*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.

- Bunis, D.M. (2005). Judeo-spanish culture in medieval and modern times. *Sephardic and Mizrahi Jewry: From the Golden Age of Spain to Modern Times* (Ed. Z. Zohar). Newyork: NYU Press.
- Dumont, P. (1999). Önce Fransızca. *Selanik 1850-1918*. (Çev. C. Akalın) (218-237), İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali 1992’de yayımlanmıştır).
- Ebuzziya, Z. (1985). Osmanlı İmparatorluğu’nun Türkçe dili dışındaki basını. *Türkiye’de yabancı dilde basın*, (29-45), İstanbul: İÜ Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları.
- Encyclopedia Britanica, <https://www.britannica.com/topic/Ladino-language> adresinden 04. 06. 2020 tarihinde alınmıştır.
- Eraslan, H. (2007). *Agos (1996-2005): Türkçe-Ermenice bir gazetenin tarihi*. Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi.
- Galanti, A. (1947). *Türkler ve Yahudiler*. (2. Basım). İstanbul: Tan Matbaası.
- Georgeon, F. (1999). Müslüman ve dönme Selanik. *Selanik: 1850-1918, Yahudilerin Kenti ve Balkanlar’ın Uyanışı*. (Ed. G. Veinstein). (Çev. C. Akalın). (113-122), İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali 1992’de yayımlanmıştır).
- Gerçek, S.N. (2002). *Türk matbuatı*. (Der. A. Birinci). Ankara: Gezgin Kitabevi.
- Güleryüz, N. (2015). *Türk Yahudi basın tarihi*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik, Basın ve Yayın A.Ş.
- Haker, E. (2007). *Edirne Yahudi cemaati ve Alyans Okulları 1867-1937*. (Çev. L. Deada-to) İstanbul: Gözlem Gazetecilik, Basın ve Yayın A.Ş. (Eserin orijinali 2007’de yayımlanmıştır).
- Haupt, G. ve Dumont, P. (1977). *Osmanlı İmparatorluğu’nda sosyalist hareketler*. (Çev. T. Artunkal) İstanbul: Gözlem Yayınları. (Eserin orijinali 1977’de yayımlanmıştır).
- İnuğur, M.N. (1982). *Basın ve yayın tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Jeltyakov, A.D. (1979). *Türkiye’nin sosyo-politik ve kültürel hayatında basın (1729-1908 yılları)*. Ankara: Basın Yayın Genel Müdürlüğü.
- Koloğlu, O. (1992a). Osmanlı basını: içeriği ve rejimi. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, 1, 94-98.
- Koloğlu, O. (1992b). Celal Nuri’nin Jeune Turc Gazetesi ve Siyonist bağı. *Tarih ve Toplum*, 108, 366-368.
- Koloğlu, O. (2006). *Osmanlıdan 21. Yüzyıl’a basın tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Lewis, B. (2011). *Modern Türkiye’nin doğuşu*. (Çev. B. B. Turna). (3. Basım). Ankara: Arkadaş Yayınevi. (Eserin orijinali 1961’de yayımlanmıştır).
- Mazower, M. (2013). *Selanik: hayaletler şehri (Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950))*. (Çev. G. Ç. Güven) İstanbul: Alfa Yayınları. (Eserin orijinali 2004’te yayımlanmıştır).

- Meral, Y. (2016). *İbrahim Müteferrika öncesi İstanbul'da Yahudi matbuatı*. Ankara: Di-
van Kitap.
- Molho, R. (2015). *Selanik Yahudileri 1856-1919: özel bir cemaat*. (Çev. P. Abacı) İstan-
bul: Bağlam Yayıncılık. (Eserin orijinali 2005'te yayımlanmıştır).
- Molho, R. (1999). Yenilenme. *Selanik: 1850-1918, Yahudilerin Kenti ve Balkanlar'ın Uyanışı*. (Ed. G. Veinstein). (Çev. C. Akalın) (68-84), İstanbul: İletişim Yayınla-
rı. (Eserin orijinali 1992'de yayımlanmıştır).
- Nahum, H. (2000). *İzmir Yahudileri: XIX.-XX. yüzyıllar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oğuz, Ş.A. ve Korkmaz, S. (2009). *Selanik'te Osmanlı matbuatı: Gonca-i Edep*. İstanbul:
Turkuaz Yayınları.
- Rodrigue, A. (1997). *Türkiye Yahudilerinin batılılaşması*. (Çev. İ. Yıldız). Ankara: Ayraç
Yayınları. (Eserin orijinali 1990'da yayımlanmıştır).
- Sel, K.S. (1973). *Türk masonluk tarihine ait üç etüd*. Mimar Sinan Yayınları: İstanbul.
- Shaw, S. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*.
(Çev. M. Sobutay). İstanbul: Kapı Yayınları. (Eserin orijinali 1991'de yayım-
lanmıştır).
- Shurpin, Y. (b.t.) What Is rashi script and where did it come from?, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/3715921/jewish/What-Is-Rashi-Script-and-Where-Did-It-Come-From.htm adresinden 01. 09. 2020 tarihinde alınmıştır.
- Stein, S.A. (2003). *Making jews modern*. İndiana: İndiana University Press.
- Şapolyo, E.B. (1971). *Türk gazetecilik tarihi ve her yönüyle basın*. Ankara: Güven Mat-
baası.
- Şişman, C. (2016). *Suskunluğun yükü: Sabatay Sevi ve Osmanlı Türk dönmelerinin evri-
mi*. (2. Basım). İstanbul: Doğan Kitap.
- Topuz, H. (2013). *II. Mahmut'tan holdinglere Türk basın tarihi*. (2. Basım). İstanbul:
Remzi Kitabevi.
- Vakıfların ferağ ve intikali hakkındaki nizamname'ye dair haber. (1856, 3 Mart). *Takvim-i
Vekayi*, s.2.
- Veinstein, G. (1999). *Selanik: 1850-1918, Yahudilerin Kenti ve Balkanlar'ın Uyanışı*.
(Ed. G. Veinstein). (Çev. C. Akalın). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali
1992'de yayımlanmıştır).

